

TARTALOMELEMZÉSI MÓDSZEREK A SZUBJEKTÍV IDŐÉLMÉNY VIZSGÁLATÁRA LAIKUS BESZÉLŐK SZÖVEGEIBEN*

EHMANN BEA

MTA Pszichológiai Kutatóintézet, Budapest
E-mail: ehmannb@mtapi.hu

A tanulmány röviden felvázolja, milyen logikai úton jutott el az időpszichológiai kutatás a szövegek alkalmazásáig, majd a pszichikus időélmény vonáseleméleti vizsgálatainak dilemmáit taglalja. Két tartalomelemzési módszert ismertet szubjektív időélmény rejtett mintázatainak azonosítására. Az első a számítógéppel végzett szógyakorisági elemzés révén eddig feltárt kategóriákat, a második a spontán elbeszélt élettörténeti epizódokban talált narratív kronológiai mintázatokat mutatja be. A vizsgálatokhoz húsz krónikus beteggel felvett élettörténeti mélyinterjúkat használtunk fel.

Kulcsszavak: *időpszichológia, tartalomelemzés, narratív kronológia*

Az időpszichológia a pszichológiatudomány kezdeteitől fogva létező önálló kutatási terület, ám nehezen található olyan pszichológiai és társadalomtudományi diszciplínát, amelyhez ne kapcsolódnának idővel kapcsolatos vizsgálódások.

Az időpszichológia németországi bölcsője a 19. századi kísérleti pszichofizikai laboratórium volt (FRAISSE, 1964; DOOB, 1971), ahol a fő kérdés a kicsiny időtartamok becslési pontosságára vonatkozott. A korai kutatások másik jelentős területe volt az élő szervezetek ritmicitásának vizsgálata, és ezzel összefüggésben az ún. időszerv keresése is (DOOB, 1971). A kísérletes pszichofiziológiai időkutatás hazai eredményei Czigler István és munkatársai nevéhez fűződnek (CZIGLER, 1977, 1978; AMBRÓ, CZIGLER, 1994; CZIGLER és munkatársai, 2003).

Abból a felismerésből kiindulva, hogy a kis időtartamok becslése nem mutat szignifikáns korrelációt a nagy időtartamok becslésével, az ún. *microtime* vizsgálatok

* A kutatást az NKFP 5/027/2001. számú projektje támogatta.

mellett megindultak az ún. megélt idő (lived time) kutatások is. A megélt személyes idő irodalmának fő témáit az időperspektíva (a temporális horizont), a múlt, a jelen és a jövő értékelése, az időszimbolizáció jelentései és alkalmazásai, valamint az egyéni időfogalom fejlődése és mintázatai alkotják. A megélt idő kutatóit kezdettől fogva erősen foglalkoztatták az időélmény és az időfogalom egyéni különbségei, és az ennek háttérében rejlő tényezők lehetséges magyarázatai. Ez a kutatási irány az időpatológiai vizsgálatok fellendülését eredményezte (GORMAN, WESSMANN, 1977, 251–252). A megélt idő kutatására Magyarországon MOUSSONG-KOVÁCS Erzsébet dolgozott ki (1992, 2000) az időt ábrázoló rajzok elemzésére szolgáló szisztematikus pszichiátriai módszert.

A laboratóriumi és a szövegkutatások egyazon jelenség vizsgálatában történő alkalmazásának egy példája: AARONSON (1972) hipnotikus kísérleteiben a múltnak és a jövőnek a jelenhez való illesztés nélküli, együttes kitágítása szkizofreniform viselkedést eredményezett (azaz a személyek a szkizofrén betegekre jellemző rajzokat alkottak). Egy másik kontrollált vizsgálatban HENRY YAKER (1972) szkizofrénektől vett szövegmintákban elemezte a múlt, a jelen és a jövő idejű igék gyakoriságát, és azt találta, hogy a szkizofrének igehasználatában a jövő idejű igék gyakorisága, valamint a múlt és jövő idejű igék kombinált gyakorisága szignifikánsan magasabb volt, mint a normál személyeké. Mindkét vizsgálat azt találta tehát, hogy a jelen kóros észlelése és a túlzott jövőorientáltság szkizofréniaszerű tünet, s ezt a tényt ígéretesnek véljük arra, hogy a kísérleti és a szövegvizsgálatok egyaránt hatékonyak lehetnek a pszichikus időélmény vizsgálatában.

A PSZICHIKUS IDŐÉLMÉNY VONÁSELMÉLETI KUTATÁSA

A szövegalapú időpatológiai vizsgálatok két fő vizsgálati populációja a következő: pszichotikus betegek, ezen belül elsősorban szkizofrén és dementálódott személyek (YAKER és munkatársai, 1972), drogfüggő személyek és alkoholisták (COHEN, 1967). Két további kitüntetetten vizsgált populáció a neurotikus betegek és a börtönlakók (EL-MELIGI, 1972). Mindezeket a vonatkozásokat kritikusan áttekinti GORMAN és WESSMANN (1972).

A pszichikus időélménytípus önálló személyiségvonásként való tételezése

Az alábbiakban kissé részletesebben bemutatunk egy méltatlanul elfeledett törekvést, az EL-MELIGI (1972) által kifejlesztett *Experimental World Inventory* pszichodiagnosztikai tesztet. Az EWI annak mérésére szolgál, hogy milyen szomatikus, kognitív és érzelmi változások jelentkeznek elmebetegség, biokémiai zavar, intrakraniális diszfunkció vagy súlyos helyzeti stressz hatására.¹ Az EWI egyik alapskálája az *Időpercepció skála*, amely azért jelentős fejlemény, mert túllép az idő hagyó-

¹ Az EWI fő skálái a következők: Szenzoros érzékelés, Időpercepció, Testpercepció, Selfpercepció, Mások percepciója, Ideáció, Impulzus reguláció (EL-MELIGI, 1972, 224–231).

mányos múlt-jelen-jövő felosztásán, és az időészlelés új minőségeit vezeti be a kutatásba. A skála a következő faktorokat tartalmazza:

1. *Változások az idő áramlásának élményében*
(Jellemző itemek: „Állandó sietségben vagyok, minden konkrét ok nélkül”; „Alig figyelek oda a nappalok és az éjszakák váltakozására”)
2. *Idői orientáció*
(Jellemző itemek: „Nem tartozom ehhez az évszázadhoz”; „Már túl késő van ahhoz, hogy megpróbáljak valakivé válni”)
3. *Tapasztalati életkor*
(Jellemző itemek: „Az életkorom változatlanak tűnik”; „Mindig is öregnek éreztem magam”)

A szerző szerint az *Időpercepció skála* átlagértéke arányos a patológia mértékével. A szerző a skálát több teszttel összehasonlította, főként az MMPI-val, és azt találta, hogy a pszichotikusok konzisztensen magasabb pontszámokat érnek el, mint a nem pszichotikusok, a normál személyek pedig konzisztensen alacsony értékeket mutatnak. A pszichikus időélménytípust önálló személyiségvonásként tételező időpatológiai vizsgálatok fő következtetése tehát az, hogy az időészlelés súlyos zavara a pszichózis – mindenekelőtt a szkizofrénia – világába tartozik, neurotikusok, szorongók, pszichopata és foglyok csak részben, normál populációk pedig szinte egyáltalán nem mutatnak feltűnő időészlelési patológiát.

A pszichikus időélménytípus más személyiségvonásokkal való összefüggéseinek kutatása

Időélmény és nyílt/zárt gondolkodás

Az egyéni hiedelemrendszerek ROKEACH és RESTLE (1960) szerint három dimenzió mentén szerveződnek. Ezek: a hiedelem-tévhiadelem dimenzió, a centrális-perifériális dimenzió és az időperspektíva dimenzió. Megjegyezzük, hogy ez utóbbi fogalom nem azonos a már sokkal korábban, 1932-ben PAUL FRAISSE (1964) által bevezetett temporális horizont fogalmával. Rokeach ugyanis megállapítja, hogy

Az időperspektívát a szűktől a tág értelemig értjük. Tág időperspektíva az, amikor a személy múltja, jelene és jövője egyaránt reprezentálódik a hiedelem-tévhiadelem rendszerben, és a személy olyannak látja ezeket, amelyek egymással összefüggésben állnak. A szűk időperspektíva az, amikor túlhangsúlyozza a múltat, a jelent vagy a jövőt, illetve fixálódik ezekben, anélkül, hogy elismerné ezek folyamatos jellegét és a közöttük lévő kapcsolatokat. Nézetünk szerint ezért a teljesen múltorientált, jelenorientált vagy jövőorientált személyek egyaránt szűk időperspektívával rendelkeznek még akkor is, ha a múlttal vagy a jövővel kapcsolatos észlelésük nagyon hosszú életperiódust ölel fel (ROKEACH, RESTLE, 1960, 51).

ROKEACH és BONIER (1960) vizsgálatot végeztek az időperspektíva, a dogmatizmus és a szorongás összefüggéseinek feltárására. Annak alapján, hogy a szerzők szerint a zárt gondolkodási rendszerek fő funkciója a személy vagy a csoport védelme a szorongás ellen, azt a hipotézist állították fel, hogy a viszonylag zárt gondolkodású személyek nemcsak jobban szoronganak, hanem jövőorientáltabbak is, mint a viszonylag nyílt gondolkodású személyek. A vizsgálathoz 225 egyetemi hallgatóval kitöltették a *Dogmatizmus skálát*, és 30 olyan fiattal kezdték a kísérletet, akik közül 15 a legmagasabb, illetve a 15 a legalacsonyabb pontszámot érte el. Ezután öt TAT-képet² exponáltak random sorrendben a résztvevőknek. A kapott szövegekben először összeszámolták (számítógép nélkül) a múlt, jelen és jövő idejű igéket. Azt találták, hogy a múlt idejű igék használatában nem volt különbség a két csoport között, ám a nyitott csoport konzisztensen több jelen idejű, a zárt csoport pedig konzisztensen több jövő idejű igét említett. Kvalitatív tartalomelemzést is végeztek a történeteken: a történetek tartalmának szorongásos mivoltát egytől ötig terjedő skálán megítélve azt találták, hogy a zárt csoportban több volt a fenyegető tartalmú szövegelem, illetve azt az érdekes eredményt is kapták, hogy a zárt csoport hajlamosabb valamilyen konkrét jövőbeni lezárást, megoldást adni a történeteknek.³

A fenti Rokeach-kísérlet nem csupán abban különbözik El-Meligi megközelítéstől, hogy az időélménytípust nem önmagában, hanem más vonásokkal együttesen kezeli, hanem abban is, hogy normál populációt – egyetemi hallgatókat – vizsgál.

Az eddigieket összefoglalva a következő megállapításokat tehetjük: 1. a pszichikus időélmény szövegeken alapuló vizsgálatának létezik hagyománya a pszichológiában; 2. az időélmény egyéni különbségei, és ezen belül esetleges patológiás időészlelések normál populációkban is léteznek.

Az időélménytípus kísérleti manipulálhatósága

A fenti típusú vizsgálatok kritikájaként GORMAN és WESSMANN (1977, 242) megjegyezték, hogy az időpatológiai vizsgálatok során a kutatók többsége a temporális orientációkat személyiségvonásként tételezi, holott „ugyanúgy az is lehet a helyzet, hogy a temporális orientációk és élmények valójában állapotok. ... Nem megalapozott tehát, hogy a személyhez olyasfajta vonáscímkéket ragasszunk, mint „jövőorientált” vagy „múltorientált”, és az sem, hogy kijelentsük róla, hogy számára az idő „gyorsan” vagy „lassan” áramlik.”

Fentebb láttuk azt is, hogy az időélmény mint állapot hipnotikus kísérletekben manipulálható, és normál személyeket is könnyen szkizoid állapotba lehet hozni (AARONSON, 1972). Arra is utaltunk, hogy a korai időpatológiai vizsgálatok alanyai

² A TAT-képek a következők voltak: 2, 4, 7BM, 9BM és 12BG.

³ A 9BM kép esetében – amely földön fekvő fiatal férfiak egy csoportját ábrázolja – például a nyitott gondolkodású vizsgálati csoport olyasféle válaszokat adott, hogy „Négy ember, akik fáradtak és most heverészve pihennek”, a zárt pedig hajlamosabb volt hozzátenni, hogy például „El fognak menni a csataterre” vagy „vissza fognak térni a munkájukhoz”.

egyebek közt hospitalizált pszichotikus betegek és börtönlakók – tehát totális intézményekben élő személyek – voltak. Lewintől tudjuk,⁴ hogy az időperspektíva az élet korai szakaszában különösen sérülékeny, és egyszerű módon manipulálható: elég a gyermek előtt lehúzni egy rácsot és elválasztani őt a játékaik egy részétől, „ezáltal a játék konstruktivitása átlagban a nem frusztrált szabad játék normál szintjénél [szignifikánsan] alacsonyabb szintre csökken” (BARKER, DEMBO, LEWIN, 1943, 131). LEWIN (1942, 140) szerint ez a következő összefüggésben áll az időperspektívával:

A tervezés feltételezi az időperspektívát. A frusztrációs kísérletben a kísérletvezető megszakította a szépséges játékszerekkel folyó elaborált játékot, és előírta, hogy a gyerek a válaszfal másik oldalára menjen át. A kísérlet első szakaszának szabad játékhelyzetében a gyerek tevékenységét nem szakítottuk meg, és bizonyos lehetett abban, hogy nem is fogjuk megszakítani. Ezzel a biztonsággal viszonylag hosszú lejáratú terveket szöhetett. Azzal, hogy a prefrusztrációs szakasz végén beavatkozás történt, a játékhelyzet biztonsága és stabilitása megintgott. Ha fennáll az a lehetőség, hogy egy magasabb hatalom, amilyen a kísérletvezető, bármely pillanatban beavatkozhat, nem is érdemes hosszú lejáratú tervet kidolgozni.

Ebben a vonatkozásban élesen felmerül a kérdés, hogy nem csupán az időperspektíva, hanem bármely időélménytípus vonás-e vagy állapot; az állapot milyen módon szilárdul vonássá, és ha már vonássá szilárdult, akkor vajon megváltoztatható-e. Lehetséges, hogy a pszichikus időélmény egy sor pszichológiai vonatkozásban – például a testi-lelki egészség fenntartásában vagy visszaszerzésében – jóval kardinálisabb kérdés, mint ahogy eddig gondoltuk. Reméljük, hogy eddigi érvelésünk meggyőző érvényű arról, hogy a pszichikus időélmény a tartalomelemzés módszerével is vizsgálható.

A PSZICHIKUS IDŐÉLMÉNY KUTATÁSA A KVALITATÍV ÉS A KVANTITATÍV TARTALOMELEMZÉS MÓDSZERÉVEL

Az alábbiakban – talán nem szükségtelenül – illusztrációk bemutatásával felvázoljuk azt a négy tartalomelemzési módszert, amelyek a pszichikus időélmény (vagy bármilyen más pszichológiai jelenség) kutatásában a segítségünkre lehetnek. Előrebocsátunk két megjegyzést. Egyrészt másutt már amellet érveltünk, és a jelen tanulmányban bemutatott példák is azt igazolják, hogy a kvalitatív tartalomelemzés akkor nevezhető tartalomelemzésnek, ha végeredményét illetően a kvantifikáció irányába tart. Amennyiben ez a tendencia nincs jelen, akkor – felfogásunk szerint – *kvalitatív kutatást*, és nem *kvalitatív tartalomelemzést* végzünk.⁵ Másik megjegyzésünk a számítógép használatával kapcsolatos. Ez kétféleképpen történhet a tar-

⁴ László János vetette fel, hogy Rokeach vizsgálatait részben Lewinnek az időperspektíva és a morál összefüggéseivel foglalkozó kutatásai (LEWIN, 1942) inspirálhatták (szóbeli közlés).

⁵ Lásd erről EHMANN, 2003; VAJDA, 2003.

talomelemzésben: a kvalitatív tartalomelemzés esetében a számítógép-használat opcionális, a kódolás vagy adatfeldolgozás manuálisan is, sőt esetenként csakis manuálisan történhet. Ezt a típusú munkát számítógéppel támogatott (computer-aided) tartalomelemzésnek nevezzük.⁶ Ezzel szemben áll a számítógépes (computerized) tartalomelemzés, amely, mint látni fogjuk, lényegében szógyakoriságok elemzését jelenti, és amelyet az utóbbi negyven évben már nem szokás manuálisan végezni.

A pszichológiai tartalomelemzés két típusa

Kvalitatív pszichológiai tartalomelemzés

A kvalitatív tartalomelemzés alkalmazása tesztek kialakításában. A pszichometriai tesztek létrehozásának kezdeti szakaszában hagyományos eljárásnak tekinthető a tartalomelemzés alkalmazása. Érdeemes felidézni, milyen forrásokból nyerte az EWI teszt itemjeit például EL-MELIGI:

Elmebetegek önéletrajzai; elmebetegek spontán megnyilatkozásai; szokatlan körülményeknek, mint például szenzoros deprivációs feltételeknek vagy hallucinogénnel végzett kísérleteknek kitett normál személyek introspekciói. Egészséges személyek hozzájárulása olyan állításokkal, amelyek szokatlan, de nem szükségképpen patológiás tapasztalatokat írtak le, mint például misztikus élmények. Az abnormális és szokatlan tapasztalatokat korlátozott számban olyan normál élményekkel is vegyítettük, amelyek megtapasztalását a legtöbb normális ember készséggel beismerné (EL-MELIGI, 1972, 224).

Ennek a típusú alkalmazásnak egy másik példája az, amikor ANTONOVSKY (1987) mélyinterjúk tartalomelemzése révén alakította ki a koherenciaérzék fogalmát, és az ennek mérésére szolgáló tesztet. Az is lehetséges, hogy nem egyazon szerző végzi el a munka két szakaszát: például az identitásállapotok esetében ERIKSON (1968) alakította ki a konstruktumokat, és később MARCIA (1980) fejlesztett ebből mérőeszközt.

A kvalitatív tartalomelemzés alkalmazása szövegfragmentumok megcímkezésében. Ez az az eset, amikor vagy hosszabb szövegekben végzünk kódolást, vagy rövid szövegek egészét valamilyen szempont szerint néhány fokú skálán bírák segítségével megítélünk. Erre az alkalmazásra ROKEACH fentebb ismertetett vizsgálatát említhetjük példaként: ha egy TAT-szövegben egy mondatrészt vagy mondatot szorongásos tartalmúnak minősítünk (annak kódolunk), akkor a végeredmény dichotóm változó (melyben a szorongásos tartalmú szövegrészlet „1” értéket, a nem szorongásos tartalmú pedig „0” értéket vesz fel), ha pedig a történet egészének szorongásos minőségét bírák ítélik meg ötfokú skálán, akkor a végeredmény ordinális változó. Egyazon szöveghez természetesen tetszőleges számú kód/változó rendelhető.

⁶ Napjainkban erre a célra az Atlas.ti szoftver tűnik a legalkalmasabbnak. A forgalmazó cég honlapja: www.aslasti.de

Kvantitatív pszichológiai tartalomelemzés

Napjainkban a kvantitatív pszichológiai tartalomelemzés két mértékadó személyisége James W. PENNEBAKER és Colin MARTINDALE. Mindkét szerző nevéhez egy-egy szógyakorisági elemzőszoftver fűződik, Pennebakerhez a LIWC (Linguistic Inquiry Word Count; FRANCIS, PENNEBAKER, 1993), MARTINDALE-hez (1984) a RID (Regressive Imagery Dictionary).

A *LIWC2001* szoftver⁷ 2290 angol szót és szótövet tartalmaz 70 szó kategóriába sorolva. A fő kategóriák a standard nyelvi dimenziók mellett felölelik az érzelmi folyamatok, a kognitív folyamatok, a szenzoros és perceptuális folyamatok és a társas folyamatok szóállományát. Ebben a szótárban az idő kategória csupán a múlt, jelen és jövő idejű igealakokat ismeri fel és számlálja automatikusan.

A *Regresszív képzelet szótár* pszichoanalitikus indíttatásból készült, és már több nyelven létezik. Az angol változat 3200 szót és szótövet tartalmaz, az alábbi kategóriákban: 29 kategória az elsődleges folyamatgondolkodás, 7 kategória a másodlagos folyamatgondolkodás és további 7 kategória az érzelmek felismerésére. Ez a szoftver két időkategóriát tartalmaz: a *Regresszív kogníció* alkategóriában az *Időtlenesség* (Timelessness) kategóriát (például eternal, forever, immortal stb. szavak), valamint a *Másodlagos folyamatok* alkategóriában a *Temporális referencia* (Temporal references) skálát (when, now, then stb. szavak).

A narratív pszichológiai tartalomelemzés

Amint arra már több közleményben rámutattunk, a narratív pszichológiai tartalomelemzés a pszichológiai tartalomelemzés speciális esete. Nem abban az értelemben speciális, mintha mondjuk „személyiségpszichológiai” vagy „szociálpszichológiai” tartalomelemzésről beszélnénk, hanem abban, hogy ún. narratív pszichológiai konstruktumokat vizsgál a szövegekben (lásd erről LÁSZLÓ, 1998, 1999; LÁSZLÓ, PÓLYA, 1998; LÁSZLÓ és munkatársai, 2000; EHMANN, 2000).

Minthogy a narratív pszichológiai tartalomelemzés is pszichológiai tartalomelemzés, értelemszerűen ebben is létezik külön kvalitatív és kvantitatív elemzés-mód. A narratív pszichológiai tartalomelemzés hagyományában azonban a két eljárás – az alkalmazók tudatos törekvése révén – sokkal kevésbé van „szétkapcsolt” állapotban, mint a pszichológiai tartalomelemzés egyéb területein. A narratív pszichológiai tartalomelemzés ugyanis nem csupán a kvalitatív→kvantitatív irányú tendenciát engedi (és követeli) meg, hanem azt is, hogy az egyszer már definiált és kvantifikált kvalitatív kódokból/változókból újabb kvalitatív kódokat/változókat alakítsunk ki, melyek azután megint csak kvantifikálhatók – azaz a folyamat egyazon szövegkorpuszon belül több ciklusban ismétlődhet.⁸

A kvalitatív és a kvantitatív narratív pszichológiai tartalomelemzés automatizálásának elősegítésére intézetünkben – több társintézmény közreműködésével – je-

⁷ A LIWC és RID programok honlapja: www.simstat.com

⁸ E folyamat illusztrálására lásd például LÁSZLÓ, EHMANN, IMRE, 2002.

lenleg kidolgozás alatt áll egy olyan szoftverrendszer, a LAS Vertikum, amely a hagyományos automatizált tartalomelemző programokhoz képest több jelentős előrelépést is tartalmaz. A készülő LAS Vertikum elvét, felépítését és újdonságait a jelen kötetben LÁSZLÓ JÁNOS és EHMANN BEA tanulmánya ismerteti.

A LAS Vertikumnak több más modul mellett időmodulja is van, amelynek jelenlegi kategóriái tágabb területet ölelnek fel, mint a fentebb ismertetett LIWC és RID szótárak. A jelenleg létező időkategóriák a következők:

1. Lehorgonyozottságra utaló időmarkerek
 - Befejezettség (például akkorra; amikorra)
 - egyszeri előfordulás (például akkor; egyszer)
 - ismétlődés (például megint, újból, percenként)
 - kezdet (például onnantól, attól fogva)
 - tartósság (például állandóan, folyton-folyvást, éveken át)
2. „Sohaidő” markerek (például soha, semmikor)
3. „Örökidő” markerek (például mindig, örökkön örökké)
4. Bizonytalanság markerek /bármikor, valamikor, akármikor)
5. Az időélmény léptékére utaló időmarkerek (például perc, óra, napszak, nap, hét stb., illetve ünnepek).

A szógyakorisági vizsgálatok azt mutathatják meg, hogy az idő különféle aspektusainak és minőségeinek tematizációi milyen pszichológiai állapotokkal (esetleg vonásokkal) hozhatók összefüggésbe. Ez a tevékenység jelenleg még kidolgozási fázisban van. A másik kutatási irány az elbeszélte élettörténeti epizódok időstruktúrájának vizsgálata. A kettő természetesen nem független egymástól.

ELBESZÉLT ÉLETTÖRTÉNETI EPIZÓDOK IDŐSTRUKTÚRÁJA

A vizsgálat forráskorpusza

Az ismertetendő empirikus elővizsgálathoz egy orvosi kontextusban az ELTE-n felvett, és korábban már szerteágazóan elemzett (KULCSÁR, EHMANN, RIGÓ, 1996; EHMANN, 2000) *oral history* típusú szövegtörzset használtunk (krónikus, konkrétan az SLE nevű autoimmun betegségben szenvedő nőbetegek élettörténeti beszámolóit, 20 mélyinterjú, kb. 300 oldal).

Azért esett a választás erre az anyagra, mert ezekben az interjúkban két fő trauma- vagy distressz-típus is folyamatosan jelen van, a mélyinterjúk kétféleképpen számolnak be arról az élményről, amikor „az életesemények normális menete felborul”. Az egyik élettörténeti traumákról (a betegség jelentkezését megelőző időszakban történt súlyos korai és későbbi tárgyvesztésekről) szóló beszámoló, a másik pedig az a jelenség, hogy az autoimmun betegség hosszú éveken át az egészségesek számára szinte elképzelhetetlen, váratlanul feltörő fájdalmakkal, ijesztő és súlyos tünetekkel jár, amelyek a személy mindennapi életvitelét súlyosan megnehezítik, társas beágyazottságát megrendítik és nehéz kihívások elé állítják.

Megjegyezzük, hogy jelen vizsgálatunknak nem az SLE autoimmun betegség pszichodinamikájának vizsgálata volt a célja. Az orvosi háttérű szövegkorpuszt pusztán azért választottuk nyelvi forrásul, mert ebben erősen sűrűn fordulnak elő élettörténeti traumákról és súlyos distressz-állapotokról szóló beszámolók.

Az elemzés módszere

A húsz mélyinterjúból mintegy száz epizódot gyűjtöttünk ki, majd ezeket egyenként megvizsgáltuk aszerint, hogy a történetben hogyan következnek egymás után az idői markerek. A módszer arra az alapelvre épül, hogy a naptári kronológia nem azonos a narratív kronológiával. Ha a naptári kronológia menetét egy képzeletbeli egyenesként képzeljük el, akkor a történetmesélő személynek nem szükséges ezen egyeneslet sebességével, lineárisan előrehaladnia, hanem szabadságában áll az általa elbeszélte eseményeket különféle módokon felfűznie erre a tengelyre. Az elemzés során ezeket a mintázatokat kívántuk azonosítani.

Az elemzés eredményei

Az időstruktúra szempontjából a mintázatok meglepően kevés, összesen 5 fő csoportba voltak sorolhatók: 1. Lineárisan lehorgonyzott, 2. Időhurok típusú, 3. Tagadáshoz/örökidőhöz/bizonytalansághoz horgonyzott, 4. Zárvány típusú és 5. Nem lehorgonyzott történetek. Az alábbiakban egy-egy példával illusztrálva definiáljuk az egyes időstruktúra-típusokat.

1. Lineárisan lehorgonyzott epizód

„Ehhez tudni kell, hogy 1945-ben születtem, tehát amikor születtem, akkor volt a front. És az édesanyám az, hát a pincében volt velem, ugye ott születtem meg, és két hétig, és utána is a nagymamámnál maradtam egy jó darabig az édesanyámmal, mert volt élelmiszer, ugye jó körülmények voltak a városi élethez viszonyítva. És hát a háború végeztével az édesapám hazajött, hazaköltöztek az anyukámmal Fehérvárra, és közben rám másfél évre született az öcsém. Ő koraszülött volt, tehát övele elég sok probléma volt. A nagymamám és a nagynéném mondta az édesanyámnak, hogy ne vigyenek el, hanem maradjak ott, mivel tényleg minden adott volt, a tejtől kezdve, tehát ami egy gyereknek szükséges az egészséges fejlődéshez, az tényleg biztosítva volt. És körülbelül 4–5 éves koromig én jobbára a nagyszüleimnél voltam. A szüleim azért meglátogattak, és hát 5 éves koromban már olyan volt a viszony, hogy nem nagyon ismertem meg a szüleimet.”

A lineárisan lehorgonyzott epizód az, amit a szakirodalomban általában „koherensnek” szoktak tekinteni. Ismertetőjegye az, hogy a történetnek van határozott kezdete és vége, az események a naptári kronológiát követik.

2. *Időhurok típusú epizód*

„Tizenkét éves voltam, amikor az anyai nagyapám meghalt. Ő a háborúban megsérült, az agya szétrepedt és kicsikét szellemi fogyatékos lett az öregúr, de nagyon szerettem őt. Őneki is volt hat gyereke, mind a hatot fölnevelte. Egy olyan sztorira emlékszem, hogy *mire megöregedett*, magatehetetlen volt, tehát etetni kellett, pelenkázni kellett. Tehát ez a háború következménye, szétrepedt a feje, egy pajta rászakadt. Megmaradt, de ahogy *idősödött*, butult az öreg és azt mondták, hogy adják be szociális otthonba. Nem akart senki se kínlódni vele, mert akkor lehetett, hogy mindenki, a nők is elmentek vidékről dolgozni, és *akkor* azt mondta az anyukám, hogy a nagypapa azt mondta, hogy ahol öt gyereknek jut enni, ott jut a hatodiknak is. Anyukám volt a hatodik, és a nagypapa nem engedte, hogy betegyék őt menhelyre, és *végül is* nálunk halt meg a nagypapa.”

Az időhurok típusú epizód jellegzetessége, hogy a lineárisan induló történetészövés időben visszakanyarodik, majd hurkot leírva újra előrehalad egy meghatározott idői végpontig.

3. *Sohaidőhöz/örökidőhöz horgonyzott epizód*

„És a másik, ami nagyon nagy szerencsém volt, hogy egy végtelenül jó férjem volt, aki minden segítséget megadott. És *soha* nem mondta azt, hogy nehéz. *Mindig* azt mondta, hogy te ezt is meg tudod csinálni, és nem betegként kezelte. Tehát ez az, ami nagyon lényeges, hogy nem betegként kezelte. *Mindig* azt mondta, ó, nézd, már ezt is meg tudod csinálni. Örültem neki, és *soha* nem keseregtem, hogy mi van velem, mi történik.”

4. *Bizonytalansághoz horgonyzott epizód*

„No most én egy végtelenül összetartó, szeretetben lévő, nagy családban éltem. Édesapámnak hét testvére volt. És mindenben, problémákkal, bármelyiknek *bármikor* valamilyen probléma volt, *akkor* a többi testvér, tehát az egész család összeröffen, nem egy szép kifejezés, de közösen megoldották, és egymás segítségére siettek. És ez *a mai napig*, az unokatestvéreimmel is ugyanilyen viszonyban vagyok, ők is ugyanígy vannak. Egy telefon, hogy ilyen ez és ez a probléma és tudsz-e segíteni. És azt hiszem, hogy ezt átadtuk *az utánunk lévő generációnak* is, mert az unokahúggal is beszéltünk, és ő is azt mondta a fiának, hogy neked a feladatod az, hogy a családot összetartsd. Tehát lényegében egy szeretetben felnövő családban éltem. A szüleimmel lévő kapcsolatot kivéve.”

A tagadáshoz/örökidőhöz/bizonytalansághoz horgonyzott epizód nyelvi markerei a *mindig*, a *soha* és a *bármikor* szavak, illetve ezek rokon értelmű változatai. Az ilyen történeteket nem mindig lehet a naptári időtengelyen vizuálisan ábrázolni.

5. Zárvány típusú (nap léptékű) epizód

„S *akkor* volt olyan például, hogy, hogy *hirtelen*, hát én főztem *vasárnap* ebédöt és *akkor* anyukám nem jól volt és *akkor* még a bátyám is otthon volt, és *akkor* rosszul löttem. Ez azt jelentette, hogy éreztem, hogy fölrohan a lázam, szédülök. Lefeküdtem, *már* 39 fokos lázam volt. De hát ott főztem, mégse semmi. *Még* el se mosogattam. *És akkor* estefele elkezdtem vért köpni, élő vért. *És akkor* jött a körzeti orvos, csak rám nézett, mán is be is vittek. *És akkor* is kijött így ide az arcomra ez a körkörös fót, és *akkor* eszméletöm vesztöttem, mer az orvos is ott cirkuszolt, aki ügyeletes vót, hogy ne hisztériázak, mert hányingerem volt, minden. *Akkor* elkezdtem hányni. *És akkor*, hogy, ne hányjak, és *akkor* az ujjamon körösztil sprickolt a vér. Nem tudták megállapítani tulajdonképpen, azt hogy a gyomrombul jött a vér, mivel ételmaradék volt benne, de a székletben meg nem találtak vért. De aztán *akkor* egy *napig* eszméletlen voltam, *akkor* másnap eleredt az orrom vére, és *akkor*, hogy mikor tömték föl az orromat, *akkor* tértem eszméletre.”

6. Zárvány típusú (hónap léptékű) epizód

„Aztán hazajöttünk, elköltöztünk ugye anyósomhoz, ott volt a kisebbik szoba, és *akkor* elkezdődött anyósomnak a cirkusza, hogy hát nem maradhatunk ott. *Egyik nap* maradhatunk, *másik nap* veszekedett, tehát *akkor* ott is volt egy ilyen. *Akkor* ugye ott mi is összevesztünk. Összevesztünk, megsértődtem, összepakoltam a holmimat, hazarohantam. *Akkor* [a férjem] addig járkált utánam, amíg visszamentem. *És akkor* elkezdett arról beszélni, hogy disszidálni kellene. Hát hogy őszinte legyek, ugye mindenki azt mondja, hogy hát én is biztosan láttam, hogy milyen a politikai helyzet, nem láttam én semmit, én el akartam kerülni már anyósom cirkuszától, apu cirkuszától, mondtam, ha dolgozni kell, nekem olyan mindegy, hogy Amerikában, vagy Alaszkában, csak el innen. El. El.”

A zárvány típusú történet viszonylag jól meghatározott kezdeti és végponttal rendelkezik, stiláris ismertetőjegye az „és akkor” kifejezés halmozódása. Érdekessége, hogy tetszés szerinti idői léptékben megjelenhet, az órától a hosszú évekig terjedően. A 6. számú epizód bonyolult utolsó mondata a nem lehorgonyzott történetrészlet példája.

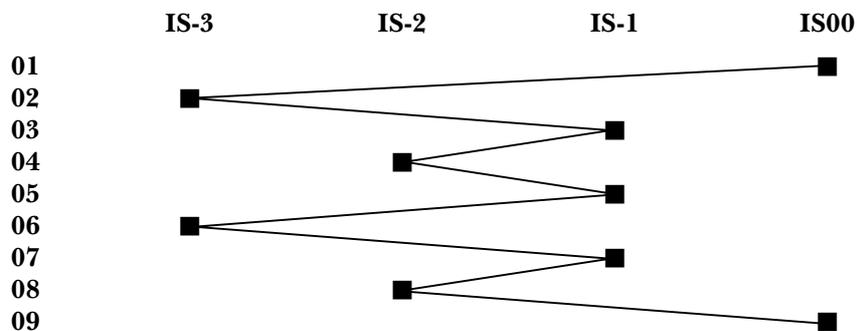
Egy időhurok típusú epizód részletes felbontása

Az alábbiakban bemutatunk egy példát arra, miként bonthatóak tovább egyes történet típusok. Ebből a szempontból az időhurok típus a legérdekesebb. A fentebb 2-vel jelzett példát bontjuk fel. Négy külön idősíkat azonosítható. Ezek naptári kronológia szerint a következők:

- IS-3 A Nagypapa a háborúban megsérül. Rászakad egy pajta. Az agya szétreped. Szellemi fogyatékos lesz.
- IS-2 A Nagypapa hat gyereket nevel fel. A hatodik gyereket, az anyukámat nem engedi menhelyre betenni. A Nagypapa idősödik, butul.
- IS-1 A Nagypapa öreg. Magatehetetlen. Etetni kell. Pelenkázni kell. A család szociális otthonba akarja beadni. Anyukám ezt nem engedi. Nagyon szeretem a Nagypapát.
- IS00 Meghal nálunk a Nagypapa. Ekkor én tizenkét éves vagyok.

Az idősíkok sorrendje az elbeszélésben:

- 01 IS00 Tizenkét éves voltam, amikor az anyai nagyapám meghalt.
- 02 IS-3 Ő a háborúban megsérült, az agya szétrepedt és kicsikét szellemi fogyatékos lett az öregúr,
- 03 IS-1 de nagyon szerettem őt.
- 04 IS-2 Őneki is volt hat gyereke, mind a hatot fölnevelte.
- 05 IS-1 Egy olyan sztorira emlékszem, hogy mire megöregedett, magatehetetlen volt, tehát etetni kellett, pelenkázni kellett.
- 06 IS-3 Tehát ez a háború következménye, szétrepedt a feje, egy pajta rászakadt. Megmaradt,
- 07 IS-1 de ahogy idősödött, butult az öreg és azt mondták, hogy adják be szociális otthonba. Nem akart senki se kínlódni vele, mert akkor lehetett, hogy mindenki, a nők is elmentek vidékről dolgozni, és akkor azt mondta az anyukám, hogy
- 08 IS-2 a nagypapa azt mondta, hogy ahol öt gyereknek jut enni, ott jut a hatodiknak is. Anyukám volt a hatodik, és a nagypapa nem engedte, hogy betegyék őt menhelyre,
- 09 IS00 és végül is nálunk halt meg a nagypapa.

1. ábra. A narratív kronológiai szerkezet grafikus ábrázolása

Vegyük észre, hogy az ábrán egy többszörös „V” alak rajzolódik ki, és az idősíkok egyes „V” alakú vektorai külön-külön minden esetben visszatérnek a kiinduló idősíki szintjére, majd végül az elbeszélés teljes, összetett idővektora is visszatér a kiinduló idősíkihoz. A történet IS-0 idősíkból indul, és ugyanoda tér vissza. Keretképlet: IS00→IS00.

Az elbeszélés idősíkjai a naptári kronológiai mérhetőség szempontjából (az egymástól való távolságukat illetően) *ordinális változó* értékeit veszik fel. Ezek: *A háború, a Nagypapa felnőtt kora, a Nagypapa öregkora, a Nagypapa halálának ideje*. Látjuk, hogy az epizód felbontása csakis manuális mikroelemzéssel végezhető el, tehát automatikusan nem, mivel a mondatok egy részében egyáltalán nincsenek időmarkerek, ezek idősíkjai csak a szövegösszefüggésből határozható meg.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS AZ EREDMÉNYEKHEZ

Az a sejtésünk támadhat, hogy az időhurok típusú történet mélyebb elemzése révén egy újfajta koherenciát fedeztünk fel. Ha ugyanis ezt az epizódot naptári kronológiában mesélnénk el, elveszne a történet mondanivalója, a történet megszűnne „sztori” lenni:

„A Nagypapa a háborúban megsérült. Rászakadt egy pajta. Az agya szétrepedt. Szellemi fogyatékos lett. Hat gyereket nevelt fel. A hatodik gyerekét, az anyukámat nem engedte menhelyre betenni. A Nagypapa idősödött, butult. A Nagypapa megöregedett. Magatehetetlen volt. Etetni kellett. Pelenkázni kellett. A család szociális otthonba akarta beadni. Anyukám ezt nem engedte. Nagyon szerettem a Nagypapát. Meghalt nálunk a Nagypapa. Ekkor én tizenkét éves voltam.”

A történet mélyebb üzenetét, az identitás szempontjából releváns mivoltát az interjú tágabb szövegkörnyezetéből érthetjük meg. Az elbeszélő ugyanis többször utal arra, hogy betegsége miatt nagyon fél a magatehetlenségtől. Az epizódba ekképp beleértelmezhető egy „jótét helyébe jót várj” típusú meseszöveg, egyfajta „igazságos világ” hipotézis, ami a beszélő társas biztonságérzetének, létbiztonságérzetének növelését szolgálja. Ezt a mozzanatot a kronologikussá manipulált változat inkoherensen tartalmazza.

Ugyanezt a többszörös „V” alakú történettípust egy másik szövegtörzsetben, második generációs holocaust-túlélőkkel készült interjúkban is megtaláltuk:⁹

„Nagyváradról deportálták őket, és ők bevárták. Nagyon hamar elterjedt a hír, hogy deportálják a zsidókat, de ők nem hitték el. És akkor, amikor már elhitték, és nagyon sokan ajánlkoztak, hogy elrejtik őket – mert ott elég sok zsidórejtegetés volt, legalábbis abban a környezetben, ahol ők éltek –, nekik is felajánlották, hogy elrejtik őket, és hogy meneküljenek, nagyapám na-

⁹ A teljes interjú elemzéséről lásd ERŐS, EHMANN, 1996.

gyon öntudatosan azt mondta, hogy ő nem bújjik el, mert ő neki semmilyen vétké nincsen, amiért neki bujdokolnia kellene. Szóval egy ilyen furcsa, valószínűleg elrugaszkodott morális megfontolás alapján maradtak, mert hát ugye világos, hogy ebben az igazságos világban csak a bűnösöket üldözik, a vétkelencéknek nincs mitől tartaniuk, tehát ők maradtak. Ezt onnan tudom, mert olvastam a levelet, amit írt, miközben várta a németeket a lakásban. Ez a levél az édesapám tulajdonában van, ő mutatta meg nekem, tizennyolc-húsz éves koromban.”

E történet mikroelemzését nem mutatjuk be, csak annyit jegyzünk meg, hogy az epizód szerkezete ugyanaz, mint az előzőé (idősíkok: *A deportálás híre* = IS-2, *a várakozás a deportálásra és a levélírás* = IS-1, *a deportálás* = IS00, *a levél olvasásának ideje* = IS + 1), azzal a különbséggel, hogy keretképlete IS00 → IS + 1, azaz a hurkot leírva a történet a kezdeti idősíkhöz viszonyítva a kronologikus tengely egy időben későbbi pontján zárul le. Felmerülhet, hogy ez is identitásképző történet.

A többi történetnél – tagadáshoz, bizonytalansághoz horgonyzott, „és akkor” típusú – egészen más mintázatok vannak, sokszor nem is rajzolhatók fel idővektorok. Ha felállítunk egy olyan tentatív szabályt, hogy „koherensnek tekintjük azt az epizódot, amelyben a történet záró idősíkja a kiinduló idősíkkal megegyezik vagy annál kronológiailag későbbi ponthoz horgonyzott”, akkor ebbe természetesen beletartoznak a normál naptári kronológia szerint elbeszéltek, tehát például Antonovsky szerint koherensnek tartott történetek is. Sőt, ebben az esetben furcsamód a fentebb 4. számmal jelölt, bizonytalansághoz horgonyzott epizód is koherensnek tekinthető, keretképlete ugyanis IS00 → IS00. Itt ugyanis az IS00 idősík az, hogy a beszélő „egy végtelenül összetartó családban élt”, és az időhurok ehhez viszonyítva a jövőbe kanyarodik. (A bizonytalansághoz horgonyzottság miatt felmerülhet persze, hogy ez a szeretetteljes család csak az elbeszélő vágyaiban létezik, a hurok jelenléte mindenesetre a történet identitásképző jellegére utalhat.)

MEGVITATÁS ÉS KITEKINTÉS

A traumatikus életesemények időstruktúráját tartalomelemzés módszerével egy elővizsgálatban elemeztük, és ennek során néhány jól megragadható mintázatot találtunk. Elővizsgálatról lévén szó, tartózkodni szeretnénk az elhamarkodott következtetésektől. Ezért eredményeink alapján csupán néhány ötletet és feltételezést fogalmazunk meg az egyes történettípusok kapcsán.

A lineárisan lehorgonyzott epizód az élettörténet elbeszélhető része, melynek van kezdete és vége, esetenként váratlan csattanója. Vélhetően a feldolgozott traumák tartoznak ebbe a körbe. Az ilyen típusú, nagyon gördülékenyen, rutinszerűen hangoztatott sztorik azonban sokszor fedőtörténetként szolgálnak az ezek hátterében lapuló, el nem beszélhető, súlyosabb traumák számára, amelyekre a beszélő nem tud vagy nem akar visszaemlékezni (lásd erről ERŐS, 2001). Ide tartoznak a háborús kalandepizódok, a váratlan, esetenként vicces csattanóval végződő túléléstörténetek, továbbá részben az orvosi környezetben az első vagy homlok-

zatinterjúban felkínált, a bevonódás elhárítását célzó személyes történetek. A jelen tanulmányban bemutatott I. történet erősen vélelmezhetően ilyen. Ennek a személynek nyilván nem a front az elsődleges traumája, hanem az, hogy a szülei elhagyták – erről viszont az egész interjú során nem volt hajlandó beszélni többet egy szót sem.

Az időhurok típusú epizódok azt jelzik, hogy a hurokban elbeszélte esemény a beszélő jelenbeli életével valamilyen asszociatív kapcsolatban áll. Ez a szerkezet egyfelől nem meghangosítható szorongásokra, félelmekre utal, másfelől viszont, ha a történet vége visszatér a kiinduló időszíkhöz, az jelezheti azt, hogy a beszélő mégiscsak valamilyen megnyugtató belső megoldást talált a problémájára.

A soha-időhöz/örök-időhöz/bizonytalansághoz horgonyzott epizódok konfabuláció-gyanúsak, illetve vágyvezérelt gondolatáramlásra utalhatnak. Stílárius jegyeik alapján bizonyos – például depresszióra jellemző – kognitív stílusokkal is összekapcsolhatók.

A zárvány vagy időkapszula típusú epizódok a súlyosan stresszteli események olyan élénk epizodikus emlékei, amelyekben lényeges és lényegtelen képek és események kaotikusan egymásra torlódhatnak, és az időszíkhöz is összekeveredhetnek. Ezek az epizódok akár egy jelentéktelen utalás hatására is behatolhatnak a beszélő jelenlegi gondolatáramlásába. A zárvány típusú elbeszélések csak annyiban kevésbé súlyosak az elmondhatatlan traumáknál, hogy ezek legalább elbeszélhetőek, míg az utóbbiak csupán jelzésszerűen, differenciálatlan utalások, elszólások formájában jelennek meg az élettörténet idői szövetében. A tagadáshoz, örök-időhöz és a bizonytalansághoz horgonyzott emlékek rendszerint általánosak; az „és akkor” típusú történetek lehetnek traumatikus élénk emlékek, de ugyanígy generikusak is.

Bár a tanulmányban bemutatott epizód-időstruktúra taxonómia kis (húsz mélyinterjúból kiemelt száz epizódot tartalmazó) minta alapján készült, a feltárható narratív kronológiai mintázatok száma más szövegekben vizsgálva is feltételezhetően korlátos – ugyanis az eddig vizsgált epizódok mindegyike besorolható volt a fent leírt hétféle típusba, vagy ezek keveréke volt. Továbblepési tervünk szerint különféle kontrollált szövegmintákon folytatjuk munkánkat.

IRODALOM

- AARONSON, B. S. (1972) Behavior and the Place Names of Time. In YAKER, H., OSMOND, H., CHEEK, F. (eds) *The Future of Time*. 405–436. The Hogarth Press, London
- AMBRÓ Á., CZIGLER, I. (1994) Parallel estimation of short duration in human. In Richelle, M., De Keyser, V., d'Ydewalle, G., Vandierenonck, A. (eds) *Time and the dynamic control of behavior, Interuniversity Pole Attraction*. 123–135. Liege
- ANTONOVSKY, A. (1987) *Unraveling The Mystery of Health*. Jossey-Bass, San Francisco
- BARKER, R. G., DEMBO, T., LEWIN, K. (1943) Frustráció és regresszió. In Mérei F., Szakács F. (szerk.) (1975) *Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből*. 109–141. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- COHEN, J. (1967) *Psychological Time in Health and Disease*. Charles Thomas Publisher, Springfield

- CZIGLER I. (1977) Vizuális ábrák kódolhatóságának és bonyolultságának hatása az időtartambecslésre. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34, 603–610.
- CZIGLER, I. (1978) Effects of verbal codability and complexity on duration estimation. In Kardos, L., Pléh, Cs. (eds) *Problems of information processing and perceptual organization*. 31–40. Akadémiai Kiadó, Budapest
- CZIGLER, I., WINKLER, I., SUSSMANN, E., YABE, H., HORVATH, J. (2003) Temporal characteristics of auditory event-synthesis: Electrophysiological studies. In Helfrich, H. (ed.) *Time and Mind II: Information processing perspectives*. 81–87. Holgrefe and Huber Publ., Göttingen
- DOOB, L. W. (1971) *Patterning of Time*. Yale University Press, New Haven
- EHMANN B. (2000) *A számítógépes tartalomelemzés alkalmazási lehetőségei a pszichológiai kutatásban*. Doktori értekezés. ELTE, Budapest
- EHMANN B. (2002) *A szöveg mélyén. Pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum, Budapest
- EHMANN B. (2003) A kvalitatív kutatás két árama és a pszichológiai tartalomelemzés. *Jelkép*, 1, 77–88.
- EL-MELIGI, A., MONEIM (1972) A technique for exploring time experiences in mental disorders. In Yaker, H., Osmond, H., Cheek, F. (eds) *The Future of Time*. 220–272. The Hogarth Press, London
- ERIKSON, E. H. (1968) *Identity: Youth and Crisis*. Norton, New York
- ERŐS F. (2001) *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitás-stratégiák*. Janus–Osiris, Budapest
- ERŐS F., EHMANN B. (1996) Az identitásfejlődés tükröződése az önéletrajzi elbeszélésben. In Erős F. (szerk.) *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletről*. 96–113. Scientia Humana, Budapest
- FRAISSE, P. (1964) *The Psychology of Time*. Eyre and Spottiswoode, London
- FRANCIS, M., PENNEBAKER, J. W. (1993) *LIWC: Linguistic Inquiry and Word Count. Technical Report*. Southern Methodist University, Dallas
- GORMAN, B. S., WESSMAN, A. E. (1977) Images, Values and Concepts of Time in Psychological Research. In Gorman, B. S., Wessmann, A. E. (eds) *The Personal Experience of Time*. 218–263. Plenum Press, New York and London
- KULCSÁR ZS., EHMANN B., RIGÓ A. (1996) Autoimmun nöbetegek életútjának közös jellegzetességei. *A Magyar Pszichológiai Társaság 12. nagygyűlésén elhangzott előadás*. Budapest, május 22–24.
- LÁSZLÓ J. (1998) *Szerep, forgatókönyv, narratívum*. Scientia Humana, Budapest
- LÁSZLÓ J. (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Scientia Humana–Kairosz, Budapest
- LÁSZLÓ J., EHMANN B., IMRE O. (2002) Történelem történetek: a történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás. *Pszichológia*, 2, 147–162
- LÁSZLÓ J., EHMANN B., PÉLEY B., PÓLYA T. (2000) A narratív pszichológiai tartalomelemzés: elméleti alapvetés és első eredmények. *Pszichológia*, 4, 367–391.
- LÁSZLÓ J., PÓLYA T. (1998) A narratív perspektíva szerepe kognitív-kulturális kontextusban. In László J. (szerk.) *Élettörténet és megismerés. Tanulmányok Pataki Ferenc tiszteletére*. 72–86. Scientia Humana, Budapest
- LEWIN, K. (1942) Időperspektíva és morál. In Mérei F., Szakács F. (szerk.) (1975) *Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből*. 227–250. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

- MARCIA, J. E. (1980) Identity in adolescence. In Adelson, J. (ed.) *Handbook of adolescent psychology*. 122–137. Wiley, New York
- MARTINDALE, C. (1984) Elbeszélő szövegek elemzése: Mennyiségi módszer elbeszélő szövegek szimbolikus jelentésének bizonyítására. *Pszichológia*, (4), 3, 413–427.
- MOUSSONG-KOVÁCS E. (1992) Temporo-Spatial Orientation's Role In Pictorial Expression of Emotions. In Jakab, I., Hárđi, I. (eds) *Psychopathology of Expression and Art Therapy in the World*. 108–124. Animula, Budapest
- MOUSSONG-KOVÁCS E. (2000) Időrajzok. A módszer születésétől a rendszerezett jelölésig. *Psychiatria Hungarica*. 15, (4), 385–398.
- ROKEACH, M., BONIER, R. (1960) Time perspective, dogmatism and anxiety. In Rokeach, M. (ed.) *The Open and Closed Mind*. 366–375. Basic Books Inc. New York
- ROKEACH, M., RESTLE (1960) The organization of belief-disbelief systems. In ROKEACH, M. (ed.) *The Open and Closed Mind*. 31–53. Basic Books Inc. New York
- VAJDA J. (2003) Az élettörténet szövegének szövete. *Jelkép*, 1, 89–91.
- YAKER, H., OSMOND, H., CHEEK, F., eds (1972) *The Future of Time*. The Hogarth Press, London

A CONTENT ANALYTIC METHOD TO STUDY SUBJECTIVE TIME EXPERIENCE IN LAY NARRATIVES

EHMANN, BEA

First the logic of how time psychology arrived in text-based research is outlined, then dilemmas and controversies of trait psychology in the study of subjective time experience are treated. Two content analytical methods are described for the identification of hidden time-related patterns in lay reports. The first shows word categories identified in word frequency analyses, the second illustrates narrative chronological patterns found in spontaneous life story recalls. The study was based on in-depth autobiographical interviews with twenty patients suffering in chronic illness.

Key words: *time psychology, content analysis, narrative chronology*